

REALISTA HAGYOMÁNY a kortárs orosz prózában JURIJ POLJAKOV

A kortárs orosz irodalom egyik legmeghatározóbb alakjának számító Jurij Poljakov életművéről 2015-ben *A realizmus próbája* (*Iszpitanyije realizmom*) címmel jelent meg tanulmánykötet. A kiadvány első része az író 60. születésnapjára rendezett tudományos konferencia anyagát tartalmazza, átfogó képet adva Poljakov irodalomkritikai recepciójáról, míg a második szakaszban a szerző bibliográfiáját, valamint a vonatkozó szakirodalom jegyzékét találjuk. A *Tradíció és újítás* (*Tradicija i novatorsztvo*) alcímet viselő tanulmánykötet hasznos útmutató mindazok számára, akik már ismerik Jurij Poljakov regényeit, ahogyan azoknak is, akik tájékozódni kívánnak a mai orosz irodalmi életben és az új-realizmus korántsem egységes irányzatában.

Amikor a nyolcvanas évek végén sorra jelentek meg Jurij Poljakov regényei, érezhető volt, hogy az orosz irodalomba új, eredeti hangú szerző érkezett, akinek legfőbb karakterjegye az ironikusság – írja N. N. Szkatov. Poljakov esetében azonban nem az elégikus – Alekszandr Blok által is emlegetett –, keserű iróniáról van szó, hanem sokkal inkább az egyéni és társadalmi helyzeteken a nehéz időkben is nevetni tudó iróniáról. Ebben az írói módszerben nem a kisember esetlenségének kigúnyolása mutatkozik meg, hanem az iránta való feltétel nélküli szeretet és együttérzés. A tanulmány szerzője szerint, ha a mai orosz irodalomban beszélhetünk orosz nemzeti íróról, az inkább Poljakov

lehet: ő az, aki ért a nép nyelvén, tisztában van az emberek megpróbáltatásaival, és eszébe sem jut szemükre vetni a múltban elkövetett hibáikat. A kortárs orosz írók közül Poljakov prózájában jut legnagyobb szerep a szociális érzékenységnek, a szerző éles rálátással bír a valós társadalmi problémákra. Egyedi világszemléletében és filozófiájában kiemelt hangsúlyt kap az emberközpontúság, a környező világ művészi újraértelmezése, a kultúra jelenléte, és benne az egyén teremtőképessége. Poljakov azért tudja fenntartani az olvasók figyelmét, mert írásaiban képes a társadalom valamennyi rétegét megszólítani. A. V. Scsipkov szerint az ember pszichikuma iránti éleslátása teszi a Poljakov-műveket a korszak enciklopédiájává.

Poljakov annak a generációnak a múltbéli és jelenkori problémáiról ír, amely a nyolcvanas évektől az ezredfordulóig minden társadalmi törést elszenvedett. Olyan általános és örök érvényű kérdésekkel foglalkozik, mint a *sors*, az *igazság*, a *szerelem* és a *lelkiismeret*. Életművében központi helyen szerepelnek az évszázad legégetőbb kérdései: Mi a szovjet civilizáció? Miért esett szét a Szovjetunió? A szovjet birodalom a nemzet hanyatlását vagy újjászületését jelentette? És vajon visszanyerte-e Oroszország a megérdemelt státuszát? Művei olyan egykori tabutémákat érintenek, mint a Komszomol, a katonaság, az iskolarendszer, a pártélet. Ezek a témák az orosz társadalmi tudatban még mindig eleven – sokszor akár tra-

umatikus – emlékeket ébresztenek, a külföldi olvasó számára azonban sokkal inkább csak kortörténeti relikviákként vannak jelen.

Poljakov regényei – írja L. Sz. Zahidova – őszinteségük miatt olyan irodalmi és társadalmi jelentőséggel bírnak, mint a maguk korában Puskin vagy Turgenyev művei. Poljakov a realista hagyományokhoz kapcsolódva nem idealizált Oroszország-képet rajzol, hanem megmutatja a kor társadalmának éles keresztmetszetét, az önmagával és a környezetével állandóan konfrontálódó orosz ember sorsát. Zahidova emellett Csehóvhoz is hasonlítja Poljakov írásművészetét, mondván, a szerző pontos körképet ad a jelenkori orosz társadalmi típusokról, és egyszerre mutatja meg a kilátástalanág keserűségét és a jobb életbe vetett hit örök melankóliáját.

A magyar fordításban is olvasható *Szökni szeretnék* (*Zamiszlil ja pobeg*) című regényben Poljakov eredeti nyelvet megszólaltatva, a történelemkönyveknél is hitesebb valóság-referencialitással mutatja be a rendszerváltás társadalmi dichotómiáját, és benne a múltjával és jelenével küzdő kisember sorsát. A rendszerváltás utáni időszak társadalmilag és politikailag is megosztotta az orosz társadalmat, sokan azonosulni tudtak az új értékrenddel és hatalommal, sikerült kihasználniuk minden lehetőséget boldogulásuk érdekében, míg mások – ahogyan a regény főhőse is – képtelenek voltak megválni a berögzült szovjet életformától, nem találták helyüket az „új Oroszországban”, társadalmi szempontból veszteség, magánéleti szempontból balekké váltak. A család- vagy életrajzi regényként is aposztrófálható *Szökni szeretnék* két idősíkkal dolgozik: a jelenből induló elbeszélő folyamatos visszatérése-

ket tesz a múltba, rendkívül pontosan, saját élményein átszűrve láttatja a peresztrojktól induló, a rendszerváltáson át a jelenkorig tartó orosz társadalmi és politikai eseményeket. A regény lényegében annak krónikája, ahogyan a pártapparátusban, majd a nyugati típusú kapitalizmusban is csalódó orosz kisember kiábrándultságát az ateizmustól a pravoszláviához való visszatéréssel próbálja kompenzálni.

Poljakov *Bukottak égboltja* (*Nyebo padsih*) című regénye szintén a posztiszovjet Oroszország láttelepe: szerelmi történet és detektívregény politikai szatírával ötvözve – fogalmaz Jelena Bubnova. Poljakov pontosan felidézi a rendszerváltás utáni évek reáliáit, a romlott politikai hatalmat, a kizsákmányolást, és azt, hogy gyakorlatilag minden a pénzszerzés eszközévé válhatott, ahogyan az orosz kisember előtt ragyogó lehetőségek kínálkoztak arra, hogy a kommunizmus „senkijéből” a kapitalizmus „valakijévé” váljon. A regény hősei a rendszerváltás utáni időszak vesztesei – írja Bubnova –, de ez mégsem vált ki belőlük oroszellenességet vagy a hazájukkal szembeni csalódottságot. A kilencvenes évek végén játszódó cselekmény az elbeszélő – aki gyakran mintegy az író politikai szócsöveként is működik –, valamint egy rendszerváltás után meggazdagodott repülőgépgyár tulajdonos (a kor pszichológiai típusának tökéletes modellje) beszélgetésével kezdődik. A kilencvenes évek sötét valóságában a főhős, Sarmanov a fennmaradásért küzd, és nem riad vissza a konkurenciaharcotól vagy az állami költségvetést meglopó ügyletektől sem. Sarmanov természetesen a szerelemben keres kiutat, de orgiákba torkolló kalandjai csak tovább mélyítik lelki züllöttségét.

Bubnova elemzésének középpontjába a mű metafizikai horizontja kerül. Véleménye szerint Poljakov nem véletlenül adott apostoli nevet – Pavel, azaz Pál – a főhősének, a cím, *Bukottak égboltja*, pedig a cselekmény megfejtése lesz. Katyerina, a főhős szeretője elmondja: biztos abban, hogy haláluk után a bűnösök is az égbe kerülnek, csak ők épp a bukottak mennyországába, és nem a paradicsomba. Természetesen ez a sors vár rá és Sarmanovra is. A korszak emberének lehetetlen elérni az áhított helyet, és éppen ez, a paradicsom elvesztéséből fakadó melankólia hatja át az egész cselekményt.

A. J. Bolsakova tanulmányában rámutat arra, hogy Poljakov bizonyos művei (mint a *Bukottak égboltja* is) az orosz kisember tudatában kialakult *közönnyt* mint társadalmi jelenséget mutatják be. A *közönny* az elgápiasodott civilizáció ellenséges, különc hőseinek karikatúrája, melyet a szerző groteszk elemekkel egészít ki. Szemantikai szinten ezt leginkább az irodalmi nyelv normáitól eltérő nyelvhasználattal jeleníti meg, kifejezve a hősök vagy az elbeszélő gőgjét a külvilág és a valódi lét problémái iránt. A művekben az adott korszak politikai, társadalmi vagy pszichológiai

jelenségei verbális és nonverbális kulturális jegyek és szimbólumok segítségével jutnak kifejezésre. Poljakov egyedi írói nyelvhasználata nem csupán szerzői módszer vagy egy bizonyos szereplőre jellemző karakterjegy, hanem kifejezi az író és az általa ábrázolt valóság közötti viszonyrendszert is. J. E. Prohorov kiemeli, hogy Poljakov kiszélesítette és számos neologizmussal bővítette az orosz irodalmi nyelvet, és rendkívül széles nyelvi regisztert használ szereplői közeli, realiztikus ábrázolásban.

Prohorov a Poljakov-regények elemzése során fogalmazza azt az állítást, miszerint egy szöveg időtállósága és értéke abban rejlik, hogy milyen mértékben jelennek meg benne vendégszövegek, és általuk milyen helyet foglal el a kulturális tudatban. Véleménye szerint Poljakov szövegei realista szövegek, mert a szerző egy meghatározott kulturális tudatban mozog, és a textus különböző szintjein tudatosan operál az aktuális irodalmi, társadalmi jelenségekkel. Poljakov népszerűsége abban rejlik – írja L. F. Kuposzov –, hogy folytatja a klasszikus irodalmi tradíciót, de aktualizálja is egyúttal a jelenre: tökéletes tükörkép ad az orosz élet, és benne az orosz ember problémáiról. Poljakov elsősorban a groteszk realizmus hagyományaira épít, felidézve a karnevalizáció és a népi nevetéskultúra olyan klasszikus képviselőit, mint Gogol vagy Bulgakov. T. T. Cserkasina munkájában kiemeli, hogy Poljakov a társadalmi szatíra orosz mesteréhez, Szaltikov-Scsedrinhez – aki az *Egy város története* című regényében fest fergeteges humorú társadal-

mi körképet – kapcsolódva a legjelentősebb történelmi eseményeket kiragadva írja meg a mai orosz állam történetét, keserű humorral és mély együttérzéssel.

Az író merész kísérletet tesz arra, hogy a realista hagyományt a kortárs prózával hozza játékba, de mégsem abban a kiüresedett formában, ahogyan a tanulmány szerzője szerint a posztmodern tette. Poljakov teljes mértékben megváltoztatta az újrealizmus kánonját.

Újrealizmusról a kilencvenes évek végén kezdődő paradigmaváltástól beszélhetünk az orosz irodalomban: a posztmodern túlkonstruált, sematikus szövegeitől megcsömörlött íróknál és olvasóknál egyaránt igény támadt a hagyományos formákra. Az olvasók egyre jobban vágytak olyan irodalom után, amely a mindennapi élet problémáit dolgozza fel, mindezt valós hősökkel és valós történetmondással. Sorra jelentek meg olyan regények, melyek visszatértek a klasszikus történetmeséléshez, a jelen társadalmi helyzetet leíró, cselekményes elbeszélésekhez, a családragények szövevényes szüzséjéhez. 2001-ben Szergej Sargunov megírta *A gyász tagadása* című esszéjét, amely gyakorlatilag válasz volt Viktor Jerofejev 1989-es, *Halotti beszéd a szovjet irodalom felett* című hírhedt írására, amelyben Jerofejev a szovjet és a klasszikus realizmus felett is ítéletet mondott. A fiatal kritikus a posztmodern zsákutcába jutását látja, és a jövő életképes irodalmaként az újrealizmust nevezi meg.

Tény, hogy e törekvés, vagyis a realizmus megújítása nem valósulhatna meg a posztmodern poétikai tapasztalatai nélkül. Az új írónemzedék visszafordulni

látszik a klasszikus realista gyökerekhez, hogy az aktuális kontextusába helyezve megújítsa és aktualizálja azt. Újra előtérbe kerültek a mindennapi élet valós problémáival foglalkozó témák, a hitelesség, az önéletírás és a dokumentarizmus. Az ezredfordulót követő években láttak napvilágot olyan neves mai orosz szerzők művei, mint például Zahar Prilepin, Oleg Pavlov, Roman Szencsin vagy Alekszej Ivanov. Fontos azonban megjegyezni, hogy amikor újrealizmust emlegetünk, úgy ezalatt nem egységes irányzatot értünk. A domináns realista hagyományokra építkező szerzők között ott találjuk például Ljudmila Ulickaját is, aki bár nem tartozik az újrealisták közé, írásművésze mégis sok kapcsolatot mutat a klasszikus irodalmi formával, és elsősorban a rendkívüli elbeszélői tehetség, a történelmi keretbe ágyazott családtörténetek, valamint a hősök iránti együttérzése révén tett szert óriási népszerűségre.

Visszatérve Poljakovhoz, életművének tanulmányozásakor elengedhetetlen figyelembe vennünk azt a tényt, hogy a szerző a hetvenes években alig publikálhatott, és több írása csak a peresztrojka után jelenhetett meg. Poljakov sajátos világszemléletével és humorával érzékenyen próbált utat találni a kettős posztszovjet szférában. A kilencvenes években – írja cikkében D. N. Karalisz – a liberálisok bírálni kezdték Poljakovot azért a romantikus és nosztalgikus képért, amely a műveiben a szovjet éráról kirajzolódott, valamint azért, mert esszéiben és publicisztikájában egyre kevesebb toleranciával viseltetett a Jelcin-korszak szellemisége, hatalmi gépezete és társadalmi tendenciái iránt. Poljakov számára a visszatérést a '95-ben megjelent, elsőprő sikert aratott szatírája, a *Gödölye tejben (Kozljonok v moloke)* jelentette, melyben ítéletet mond a posztmodern fölött. Éles iróniával jeleníti meg azt az irodalomban, de tágabb értelemben az egész művészetben megmutakozó értékválságot, amelynek révén előfordulhat, hogy egy irodalomhoz mit sem érő segéd munkásból „híres író” válhat, mindösszesen a média mítoszteremtésének köszönhetően. Poljakov regénye végső soron olyan valós tendenciákra figyelmeztet, mint a művészet elértéktelenedése és tömegcikké válása, konkrétan a látszatirodalom diadaláról beszél, melynek értéke csak és kizárólag anyagiakban mérettetik.

Poljakov ebben a művében sem a világ sötét vagy világos oldalát kívánja megmutatni – emeli ki tanulmányában A. P. Toropcev –, a cselekmény középpontjába nem jó vagy rossz hősöket akar állítani, akik felett ítéletet mondhat. Az író sokkal inkább érdeklődik hősei lelkiállása és morális problémái.

Poljakov nemcsak szépíróként került az orosz irodalmi élet középpontjába; költő, dramaturg, publicista és 13 éve főszerkesztője a *Lityerturnaja Gazeta* irodalmi és kulturális hetilapnak. A tanulmány-

kötet egyik szerzője, A. V. Scsipkov erősen bírálja a XXI. századi, véleménye szerint elsekélyesedett és sablonossá vált orosz irodalomkritikát, amikor arról ír, hogy Poljakov ellenállt a nyomásnak, és szilárd elvek mentén építkező publicisztikája mentes maradt minden modorosságtól és kliséstől. Más kérdés, hogy amíg a kilencvenes években Poljakovot az akkori hatalommal való szembenállása miatt érték állandó kritikák, az utóbbi évtizedben inkább amiatt támadták – főként liberális oldalról –, hogy közéleti szereplőként, az orosz elnök kulturális tanácsadói testületének tagjaként túlságosan is közel került a jelenlegi politikai hatalomhoz.

Poljakov életművének szerves részét képezi az orosz színházi életben betöltött szerepe: kimagasló dramaturgiai munkássága mellett négy írásából színdarab is készült, melyek a gogoli szatíra hagyományaira épülnek. A darabokat a mai napig osztatlan sikerrel játszószák, többek között a moszkvai Gorkij Színházban. A *Párcsere* című komédiát Magyarországon is bemutatták: a darabot a kecskeméti Katona József Színház tűzte műsorára a 2014/2015-ös évadban.

G. A. Orehanova, aki a Gorkij Színház irodalmi vezetőjeként jelentős szerepet vállalt a Poljakov-művek színrevitelében, tanulmányában kiemeli, hogy a poljakovi szatíra – amely a népi nevetéskultúra bahtyini elméletéhez köthető – a színpadon nyer valódi értelmet, itt tud igazán kibontakozni az író tehetsége, szövegeinek könnyed, utánozhatatlan stílusa. Poljakov darabjaiban görbe tükröt állít a múltbeli és jelenkori Oroszország elé, és olyan valódi sorsokat ábrázol, amelyekben a Szovjetunió szétesése az egyén személyes tragédiájává válik. Ezeket az élethelyzeteket mégsem a tragédia, sokkal inkább a komédia eszközeivel ábrázolja, és miképpen prózájában, itt is az iróniát és a humort állítja szembe a mindennapi élet nehézségeivel.

Az eddigieket összegezve Jurij Poljakov teljes joggal nevezhető tehát az orosz irodalom élő klasszikusának, aki műveivel jelentős szerepet vállal az orosz nemzeti és kulturális tudat megerősítésében. Zahidova szavait idézve, pontosan az olyan tehetségű és jelentőségű kortárs írók, mint Poljakov, tartják életben az orosz irodalmat és az orosz irodalmi életet. ■ ■ ■

Teleki Anna (1992) – 2016 nyarán szerezte meg szlavisztika–orosz szakos mesterdiplomáját. Jelenleg a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetének doktorandusz hallgatója. Kutatási területe az orosz „újrealizmus”, Jurij Poljakov regényei.